

ENDÜLÜS ŞİİRİNDE İMAM ALİ B. EBÎ TÂLİB (AS) İMAJİ

İBN ŞEKİL ÖRNEĞİ*

Qusayy Adnan Sa'îd el-Hüseyinî**

Çev. Murat Sula***

Öz

Bu çalışmada, İbn Şekîl şiirleri üzerinden hareketle Endülüs şiirinde Hz. Ali algısının anlatılması amaçlanmıştır. Yazı, giriş, iki bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Girişte İbn Şekîl'e kadar, Endülüs tarihi çerçevesinde şiirde, genelde Ehl-i beyt, özelde ise Hz. Ali algısına değinilmiştir. Birinci bölümde Ali b. Ebî Talib ile ilgili İbn Şekîl el-Endelüsü'nün şiirlerine tarihsel bir yaklaşım konusu ele alınırken ikinci bölümde İbn Şekîl'in şiirinde bağlam konusu belâgat açısından değerlendirmiştir. Sonuçta ise çalışmada elde edilen sonuçlar verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbn Şekîl, Endelüs, Hz. Ali, Ali b. Ebî Talib

IMAGE of HZ. ALI at the ANDALUSIA POETRY: EXAMPLE IBN SEKIL

Abstract:

In this notification intended to explain image of Hz. Ali at the Andalusia poetry by means of İbn Şekîl. This article consist of introduction, two sections and epilogue. In the Introduction referred generally perfection of poetry Ehl-i beyt and specially Hz. Ali until within the framework history of Andalusia up to İbn Şekîl. In firs section provided information about İbn Şekîl's poems on Hz. Ali in historical perspective; in the second section commented on context of poetry said İbn Şekîl on Hz. Ali. Finally in the epilogue presented the result obtained.

Keywords: İbn Şekîl, Andalusia, Hz. Ali, Ali b. Ebî Talib

* Bu yazı, 24-25 Ekim 2007 tarihinde DEÜ İlahiyât Fakültesi'nde gerçekleştirilen *Uluslararası Hz. Ali Sempozyumu*'nda Qusayy Adnan Sa'îd el-Hüseyinî tarafından sunulan "صورة الإمام علي بن أبي طالب (ع) في الشعر الأندلسي: ابن شكيل أنموذجاً" başlıklı tebliğin, sempozyum için tarafımdan yapılan çevirisidir.

** Dr., Bakanlar Kurulu Başkanlığı/ Bakanlar Kurulu Genel Sekreterliği, Bağdad.

*** Yrd. Doç. Dr., KTÜ. İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri. E-mail: muratsula@gmail.com

Giriş

Bu araştırma, Hıristiyan saldırılarına karşı iki buçuk asırdan fazla direnebilen Endülüs'teki İslâm'ın son kalesi Gırnata'yı Kraliçe Elizabeth ve eşinin ele geçirmelerinin akabinde zengin Endülüs kültür hazinesinin yegâne belgeleri olan yazmaları yakarak yok etme girişimlerinden sonra, kütüphanelerin ve dünya devletlerinin muhafaza edebildiklerinin haricinde, dünyanın dört bir tarafına dağılmış olmaları sebebiyle, Endülüs kültürünün insanî bilgi çeşnisi konusunda zengin ve verimli bir saha sunacaktır. İnsanlığı, aklın ürünlerinden mahrum bırakan mezkûr kapsamlı saldırının ardından var olan medeniyete yaşama şansı verilmiş olsaydı daha ileri ve gelişmiş bir seviyeye ulaşabilirdi. İbn Şekil¹ de, Endülüs İslâm kültürüne âit bilginin şekillenmesinde parlak sayfalardan birini temsil etmektedir. O, kısa ömrüne rağmen fikir ve edebiyat sahasında kalıcı izler bırakmayı başarabilmiştir. Zira İbn Şekil, henüz otuzuna varmadan kader, gençliğin baharında iken, hayat ışığını söndürmüştür. Ancak onun şiirlerini inceleyenler, kısa fakat bir kadar değerli ömrüne rağmen, latif manâlı ve kulağa hoş gelen birçok şiir bırakan büyük bir şâir olduğunu fark edeceklerdir². İbn Şekil, bize şiirleri ulaşabilen ve Endülüs kültüründe ehl-i beyte (as) karşı beslenen sevgiyi açıkça ortaya koyabilen önemli şâirlerden biridir. Onun gibi ehl-i beyte sevgi duyanlar ile onların sevilmelerinin gerekliliği konusunda çok sayıda şiir inşâd edip üstünlüklerini yayanların yanında, ehl-i beyte tâbi olmayı hoş

¹ Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ebi'l-Hakim Ya'ış b. Ali b. Şekil es-Sadeft el-Endelüsü (h. 587-605). Endülüs'ün Jerez şehrinden olup dönemin meşhur şâirlerindedir. Onurlu bir kişiliğe sahip olan İbn Şekil, İbn Makasir el-Endelüsü ve İbn Zerkun gibi dönemin meşhur âlimlerinden kelâm, Arap dili ve hadis gibi dersler almıştır. Prof. Kâre Haya, kitabında, İbn Şekil'in hayat hikâyesine yer veren Endülüs kaynaklarının listesini vermektedir.

İbnu'l-Ebbâr, İbn Şekil'in okunuşunu metinde geçtiği şekilde (bkz., Ebû Abdullah Muhammed b. el-Ebbâr el-Kuzâi el-Belensi, *Tuhfetu'l-kâdim*, thk. İhsan Abbas, s. 140), ez-Zirikli ise Şükeyl şeklinde (*el-A'lâm*, I/271) vermektedir.

² 'Uhüd Abdulvâhid el-'Ukeyli, *el-Ensâku's-siyâsiyye 'inde İbn Şekil el-Endelüsü*, Vasıt Üniversitesi, Mecelletu Vâsit li'l-ulûmi'l-insâniyye, sayı: IX, Şubat 2009, s. 33.

karşılamanın ile onların haklarını görmezlikten gelenlerden hoşlanmayan pek çok başka şâirler de bu topraklarda yaşamıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

- 1- Ebû Bahr Safvân b. İdris b. İbrahim et-Tecîbî (h. 561-598/1166-1202)
- 2- Ebu'l-Abbas Ahmed b. Şekil el-Endelüsî (h. 578-605/)
- 3- Ebû Abdullah Muhammed b. el-Ebbâr el-Kuzâî el-Belensî (h. 595-658)
- 4- Ebu'l-Bekâ Sâlih b. Şerîf er-Rundî (h. 601-684)
- 5- İbn Câbir el-Huvârî el-Endelüsî (h. ...-780)
- 6- Gırnata Kralı III. Yusuf (h. ...- 819)

Ne yazık ki, Endülüs kültür edebiyatı ve tarihi üzerinde kalem oynatanların pek çoğu, genelde dînin özelde ise ehl-i beytin (as), bu ülkenin fikir haritasındaki etkisini aydınlatmaktan uzak durmuşlardır. Bu nedenle, siz değerli dinleyicilere bu gerçeği hatırlatmak için araştırmamızı bu konu üzerinde yaptık.

Şüphesiz ehl-i beyt (as) taraftarlığı, Endülüs kültüründe önceden beri mevcuttur. Ancak tarihçiler tarafından kasten görmezden gelinmiştir. Bu önemli toplantı, Allah'ın (cc) hoşnutluğu, Resûlünün (sav) saygınlığı ve bilimsel araştırmanın temeli olan ilmî emanetin hakkının ifâsı için, söz konusu gerçeğin olduğu gibi açıklığa kavuşturulmasına imkân sağlayan çok büyük bir fırsattır.

Endülüs kültüründe ehl-i beytin (as) etkisini görmezlikten gelenlerden biri Dr. Abdülaziz Atik'tir. O, **birincisi**; kalpten çok aklın ürünü olan ve bu nedenle de aklın süzgecinden geçmiş mersiye olarak adlandırdığı; **ikincisi**, âlimlerin ve şâirlerin mersiyeleri ki bunlar, mersiye sâhipleri için tarihi bir belge niteliğindedir; **üçüncüsü**, resmî şâirlerin, kral ve aileleri için söyledikleri mersiyeler ve **dördüncüsü** ise anne, baba ve

çocuklar için söylenen mersiyeler şeklinde mersiyenin birkaç türüne yer verir. Peki, Abdülaziz Emirlikler döneminden Gırnata krallığının yıkılışına kadarki zaman diliminden bahsetmesine ve bu konuda genişçe bilgi vermesine rağmen ehl-i beyte (as) dâir mersiyeler nerde?³ Onun bu ihmali için herhangi bir özür kabül edilemez.

Aynı şekilde Dr. Muhammed Mecîd es-Sa'îd⁴, Murâbıtlar ve Muvahhidler döneminde ehl-i beyt (as) sevgisi ile Taf/Kerbela vak'ası hakkında pek çok şiir söylenmesine ve *eş-Şi'r fî 'ahdi'l-Murâbitîn ve'l-Muvahhidîn bi'l-Endelüs* isimli çalışmasında bu dönemleri konu almasına rağmen ehl-i beyt (as) ile ilgili hiçbir şiire yer vermemiştir. Çalışmasında dînî şiir türlerini ele almasına karşın bu konuda hiçbir şey zikretmemiştir. Murabıtlar dönemi şâirlerinden bize ilk bilgi veren, Dr. Mahmud Ali Mekki'nin de ifâde ettiği gibi “*şevk, ihlâs ve doğrulukla nitelendirdiği Şû edebiyatının gerçek başlangıcı sayılan*”⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. Ebi'l-Hisâl eş-Şakûrî (h. 465-540)'dir. İbn Hayr el-İşbili, İbn Ebi'l-Hisâl'in iki kasidesi olduğunu belirtir ki, bunlardan biri, *nun* [ن] kâfiyeli *elif* [ا] redifli diğeri ise tâ [ت] kâfiyeli olup **her ikisinde de**

Hüseyn b. Ali b. Ebî Talib [Allah onlardan râzı olsun] **için yazılmış mersiyelerdir**⁶. Ancak, Muhammed Mecîd es-Sa'îd'in, kendi çalışması olan *eş-Şi'r fî 'ahdi'l-Murâbitîn ve'l-Muvahhidîn bi'l-Endelüs*⁷ten sekiz sene evvel (1972 yılında) basılan ve Murâbıtlar dönemini konu alan İbnu'l-Ebbâr el-Endelüsi (658/...)’ye ait *Düreru's-samt fî haberi's-sibt*⁸ isimli eserini, kitabın tahkikini yapan Abdüsselâm el-Hiras ile Ahmed

³ Abdülaziz 'Atik, *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endülüs*. Beyrut 1958.

⁴ Menşûratu vizâreti's-sekâfet ve'l-i'lâm, Dâru'r-reşid, Bağdat 1980.

⁵ İbnu'l-Ebbâr, *Düreru's-semt fî haberi's-sibt*, thk. Abdüsselâm el-Hirâs ve Sa'îd Ahmed A'râb, Tatvan 1972, Mukaddime, s. ۲.

⁶ Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer İbn Hayr el-İşbili, *Fihristu mâ-revâhu 'an şuyûhihi*, nşr.: Francisco Coderay Zaidin, Julian Ribera y Tarrago, Beyrut 1399/1979., s. 421.

⁷ Bu eser, 1980 yılında basılmıştır. (Ç.N.)

⁸ Thk. Abdüsselam el-Hirâs ve Sa'î Ahmed A'râb, Tatvan.

A'râb, Murâbitlar dönemini konu alan ve *Mecelletu'l-Ma'hadi'l-Mısıryyi li'd-dirâsâti'l-İslâmiyye* (Madrid 1954, sayı: 1-2)'de yaklaşık olarak eş-Şi'r fi 'ahdi'l-Murâbitîn ve'l-Muvahhidîn bi'l-Endelüs'ten yirmi küsür sene önce yayınlanan Dr. Mahmud Ali Mekki'nin *et-Teşeyyu' fi'l-Endelüs* adlı makâleden birçok pasajlara yer vermelerine rağmen zikretmemesi için hiçbir sebep bilmiyorum.

Adını zikrettiğimiz bu araştırma bugün, Endülüs'te ehl-i beyt (as) taraftarlığı konusunda araştırma yapanların başvurdukları temel kaynak niteliğindedir. Aynı sahalarda eser yazmalarına rağmen konuya herhangi bir ilâvede bulunmayanlardan biri Dr. İhsân Abbas⁹ diğere ise Dr. Ali Muhammed Sellâme'dir¹⁰.

Hiçbir ümmet yoktur ki, Allah'ın (cc) o ümmete gönderdiği peygambere mutlak bir sevgisi olmasın. Şâirleri, edibleri hatta Şii edibleri, nebilere ve hac ve umre farizalarının edâsında uğruna yola çıkılan peygamberlerin sonuncusu nebimize karşı bu sevgiye iten, Allah'a (cc) yaklaşma ve peygamberlere duyulan saygı olmuştur. Bu nimetin tamamlanmış olmasından dolayı Allah'a (cc) şükürler olsun.

Hz. Muhammed (sav), O'nun temiz ehl-i beyti (as) ile sahabe-i kirâmın sevgisi, Endülüs edebiyatı kültüründe önemli bir yer tutar. Şâirler ve edibler kalb-i selîmden başka ne malın ne de çocukların fayda verdiği günde kendileri için bir ön hazırlık olması düşüncesiyle bu konu hakkında imâl-i fikirde bulunmuşlar ve gayretlerini sarf etmişlerdir. Bu şâir ve ediblerden bazıları şunlardır:

Ebû Bahr Safvân b. İdris b. İbrahim et-Tecîbî. Kısa ömrüne rağmen velüd ibr yazar olmasının yanında Mursiye¹¹ şehrinde mal varlığı ve çok

⁹ İhsan Abbas, *Târîhu'l-edebi'l-Endelüsî asrı siyâdeti Kurtuba*, Beyrut 1975, s. 31 vd..

¹⁰ Ali Muhammed Sellâme, *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endülüs (Tatavvuruh, mevzûatuh ve eşhuru a'lâmuh)*, Beyrut 1958.

¹¹ Mursiye (Murcie), Mısır'ın Nil nehri gibi büyük bir nehre nazır yıkık bir yerleşim bölgesidir. Önemli hayır kurumlarının yer aldığı bu şehir aynı zamanda halılarıyla da meşhurdur. İbnu't-teyyânî buranın bilinen dâilcilerindendir. Konu hakkında bkz. el-Humeyrî, *er-Ravzu'l-mi'târ*, s. 35.

katlı evi ile temayüz etmiş birisi olarak bilinmektedir. İbnu'l-Ebbâr, bu tür ev sahiplerinden Tâhir oğulları, Vazzâh oğulları, Hattâb oğulları, Isâm oğulları, Cafer oğulları, Muhellib oğulları ve İdris oğullarının¹² adlarını zikretmiştir. İdris oğulları'nın kökeni Tecîbiyyûn kabilesine dayanmaktadır. Doğu Endülüs'te Hüseyin'in (as) anılmasını, ehl-i beyt için ağlamayı ve Endülüs'te yazılan kitaplarda Ebû Bahr Safvan eliyle yaygınlık ve şöhret kazanan Nebî'nin (sav) ve O'nun temiz âl-i beyt'nin rahmetinin eserlerini methetmeyi şiirlerine konu eden şâirler türemiştir. Ebû Bahr Safvân, Emevîlere karşı tavır takınmada ve onları ehl-i beyte karşı işledikleri öldürme ve sürgün gibi kötü muamelelerinden dolayı uyardırma İbn Ebi'l-Hısâl'ın yolunu benimsemiş ve bu tutum ve davranış, sonradan gelen birçok şâir ve kâtip için bir metot hâline gelmiştir¹³. Ebû Bahr Safvân'ın **Hüseyniyyât**'ı çok meşhur¹⁴ olup aşağıdaki şiir hâlen yazma olan onun *Ravzu'l-üns* isimli eserinde yer almaktadır¹⁵.

Kerbela'nın ve Mustafa'nın torununun yasını tutuyorum. "Kıfa"dan daha etkili mersiyelerle

Ey zulüm ümmeti! Ne cüretkârsınız! Sizdeki iyilik ve vefa ne kadar da azdır!

Dedesî, peygamberlerin, Babası ise halifelerin sonuncusudur.

Ey Harp oğulları! Dedesine zulmettiniz, Allâh'ın elçisine zulmedilir mi?

Ey Harp oğulları! Sizin için hiçbir mazeret yok, Hakkınızdaki sözü uzatayım mı yoksa yeter mi?

¹² İbnu'l-ebbâr, *Mu'cemu ashâbi Ebî Ali es-selefî*, s. 232-233, Muhammed b. Şerife, *Edîbu'l-Endelüsî; Ebû Bahr et-Tecîbî*, s. 9.

¹³ Muhammed Ali Mekkî, *et-Teşeyyu' fi'l-Endelüs*, Mukaddime, s. ٤, [Birlikte: Düreru's-semt fi haberi's-sibt], Mecelletu'l-ma'hedu'l-Mısri li'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, Mardir, sayı: I-II, yıl: 1954.

¹⁴ Muhammed b. Şerife, *Edîbu'l-Endelüsî; Ebû Bahr et-Tecîbî*, s. 116; Ahmed Muhammed el-Mukrî et-Tilemsânî, *Nefhu't-tîb*, (el-Kasîdetu'l-'ayniyye), Beyrut 2004. Müellif eserinde takip ettiği metodu gereği kasidenin tamamını almadığı için metnin tümünü inceleme imkânı bulamadık.

Ebû Bahr Safvan, Sâlih b. Şerif er-Rundî'nin *Nuzhetu'n-nefs*¹⁶ isimli yazma eserinden naklettiği ve Hüseyin (as)'e mersiye konulu alan harika **Muhammes**'inde şöyle demektedir:

Ey zulüm ümmeti! Siz de hiç akıl yok mu? Temel yıkılırsa din neyin üzerine bina edilir?

Güneş batmışken sabahı mı bekliyorsunuz? Bu leke de sizi dininizden kaydırır.

Duruğun, kendini alçaltmış kimseden kayıp gittiği gibi

Hıristiyanların korkunç faaliyetleri ile ülkenin şehir ve bölgelerinin peşi sıra kaybedilişinden sonra Endülüs'ün içler acısı durumuna bakarak şiire bu kültürde yer olmadığı zannına kapılabilir¹⁷. Ancak Mubâhele ve diğer âyetler ile Rasûlüllah'ın (sav) hadislerinde kendileri hakkında birtakım tavsiyelerde bulunulan Hz. Peygamber'in (sav) âlinin başına gelen acı olaylar sebebiyle onlara duyulan muhabbet konusunda şiir yazan bir diğer kişi ise Gırnata kralı III. Yusuf (h. ö. 817)'tur. O şöyle demektedir:

Bedenim iki batıda olsa kalbin iki doğudadır

Bütün cömertliğimle hidayet nebisini arzularım. Bütün samimiyetimle şefâatini ümit ediyorum.

Onlara sıkıca tutunmak ve kavramak için sevgilerine tutundum.

Günah, her iki yerde nefsimi kuşattığında, O bana şefâatçi olarak bana yeter.

Ailesine katılmayı, iki güzel için vesileler yaptım.

Şunu söylemek istiyorum: Yazmaların ve kitapların muhafaza ettikleri, birçok araştırmacının görmezlikten geldiği konulara şahittir. Araştırmalarda ilmî emâneti yerine getirmek gerekmektedir. Birileri

¹⁶ Muhammed b. Şerife'nin iki farklı isimde, Ravzatu'l-uns ve Nuzhetu'l-üns şeklinde zikrettiği iki yazma eser, Muhammed Rızvan ed-Dâye, *Ebu'l-Bekâ er-Rundî şâiru risâi'l-Endülüs* isimli kitabında da belirttiği gibi (s. 113-116) aslında tek eserdir.

¹⁷ *Dıvanu Melik Gırnata: Yusuf es-Sâlis* (ö. h. 819), thk. Abdullah Kenûn, Kahire 1965, s. 134, 133.

tarafından görmezlikten gelinen herhangi bir gerçeğin bir gün açığa çıkarılması gerekir. Yoksa, aslı Endülüs'te olan İbn Şekil'in divanın yazmasının Avusturya'nın başkenti Viyana'daki nüshası nasıl gün yüzüne çıkarılacaktı.

Araştırmamın zeminini oluşturmam için uzun tuttuğum bu giriş bölümümden dolayı özür diliyor ve bilgi şöleni heyetinden ve dinleyicilerden bu mazeretimi anlayışla karşılamalarını istirham ediyorum.

I. BÖLÜM

İmam Ali b. Ebî Talib [as] ile İlgili İbn Şekil el-Endelüsî'nin Şiirlerine Tarihsel Bir Yaklaşım

İbn Şekil, tarihî özellikteki merciiyyatındaki, “*Bu konuda söylenmiş şiirlerin çoğu, Muvahhidler, özellikle de Yakub el-Mansûr el-Muvahhidî döneminde hâkim olan katı züht anlayışının benimsemesiyle ortaya çıkan tasavvufî düşünceyle at başı giden ehl-i beyt taraftarlığının bir potada eritildiğinin örneklerini temsil eden dînî arka planı yansıtabilmeyi başarmıştır*”¹⁸ ifâdelerinde, Hayat Kâre'nin işâret ettiği İslâm ümmetinin oluşum merhalesini teşkil eden İslâm Tarihi'nin önemli olaylarına göndermede bulunmuştur. Bana göre, İbn Şekil'in rasyonalistliği, yaşının önünde idi. Hocası Ebû Hafs'ın, “*Emellerine ulaşmayı engellediği gibi zamanın sunacağı nefis şeylerden de alıkoydu*”¹⁹ sözleriyle tanımladığı erken gelen ölüm, ona, şiir kabiliyetinin muhtemel ürünleri ile parlak fikir ve görüşlerini ortaya koymasını için kendisine yeterli zaman bahşetmedi. O, kısa ancak bir kadar da değerli ömrüne rağmen hayata, dünyaya önem vermeyen, onun güzelliklerini bir tarafa iten olumsuz bir düşünceyle bakmamış aksine fikirlerini nasıl ortaya koyacağını, ayağını nereye basacağını çok iyi bilmiş ve adâletle

¹⁸ Ebu'l-Abbas Ahmed b. Şekil el-Endelüsî, Şâiru Şerîş, Mukaddime, s. 9.

¹⁹ el-Mukrî, Ahbâru'r-riyaz fî Ahbâri'l-Kâdi İyâz, thk.Sa'îd Ahmed A'râb ve Muhammed b. Tavî et-Tatvanî, s. 368; 'An Eş'âri Ebi'l-Abbas Ahmed b. Şekil el-Endelüsî, s. 19.

hükmetmeyen eski zorba ve mütekebbirlerin başına zamanın getirdiklerinin dönemindekiler için de geçerli olduğu düşünceleriyle kadılık görevini reddetmesi Hayat Kâre'nin iddia ettiği gibi, onun tasavvufi yönüne delâlet etmez.

İbn Şekîl, Ebû İshâk el-Bunsî'nin rivâyet ettiği kasîdesinin başında bize şu bilgileri vermektedir. Ebû'l-Abbas Ahmed b. Şekîl el-Endelüsî, bu kasidesinde, ehl-i beyti (as) övmekte ve onların üstünlüklerini, nezih olduklarını ve bir kısım insanlardan derece bakımından ileri seviyede olduklarını kabul etmeyenlere cevap vermektedir. Yazar, kasîdesinde şöyle demektedir:

Allâh'ın müşahedesini inkâr eden kavme, Allâh için savaş açtım. Dinde örtüler sahibi ehli beyt için temizleme vardır.

Ey peygamber Mustafa'nun ev halkı! Savaşım var değerinizi düşürenlere karşı, savaşım!

Kim, "Tüm insanların en hayırlısı sizsiniz" demezse, doğruluk kapısını yalanla kapatmış olur.

Allah sizi temize çıkarmış ve günahı sizden alıp götürmüştür. Arşın sahibinin şehâdeti kitaplardadır.

Peygamberin kardeşi, iki torun babası. Göğün basamakları veya yıldızlar üzerinde yürüyene saygı duyuyorum.

Fâtıma'nın, Murtaza Hasanın, ikizlerden birinin, sıkıntıları gideren Ali'nin sevgisi!

Ba'îr, Nehrevân ve Sıffîn günlerinde, dinden şikâyet edenleri alt ederek tedâvî etti.

Hasan'ın babası hakkında şüpheler edemedim. Tüm Acem ve Araplar beni şüpheye sevk etse de²⁰

Yukarıdaki merciyyâti incelediğimizde İbn Şekîl'nin şu konulara değindiğini görürüz:

²⁰ Ebu'l-Abbas Ahmed b. Şekîl el-Endelüsî, s. 38. Uzun olur kaygısıyla ilmî emânet hakkındaki metnin tamamını buraya alamadım.

İbn Şekil, Rasûlüllah (sav) ile birlikte ehl-i beyt'in (Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin) tathîr âyeti ﴿ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً ﴾ : “*Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.*”²¹ kapsamına dâhil olduklarını kasten inkâr edenleri düşman kabul etmekte ve onlara karşı savaş ilan etmektedir. Çünkü İbn Şekil, bu âyet-i kerîmeyi Allah (cc) katından yalanlanmaya ve çürütülmeye ihtiyacı olmayan bir delil saymaktadır. Kesîdenin beşinci beyti, muhacirlerin Mekke-i Mükerreme'den gelişlerinden sonra Rasûlüllah'ın (sav) Medîne uyguladığı mu'âhât/kardeşlik projesinin başlangıcına işâret etmektedir. Siyer kitaplarında “Allah (cc) için ikişer ikişer kardeş olunuz. Sonar O, Ali b. Ebî Tâlib'in elini tutu ve: “Bu benim kardeşimdir.” buyurdu. Sonuçta, kullar arasında ondan daha değerli ve benzeri olmayan Rabbulâlemînin Rasûlü ile Ali b. Ebî Talib [Allah (cc) ondan râzı olsun] kardeş oldular. ...”²² şeklindeki ifadeler de aynı konuya işâret etmektedir. Bu, Rasûlüllah'ın (sav) rütbesini geçmemek koşuluyla İmam Ali'nin (as) şanını yüceltmek için ileri sürülen zekice bir iltifattır.

el-Kundûzî el-Hanefî (h. 1220-1290) *Yenâbi'* isimli eserinde, *Zevâidu'l-Müsned*'de Mahdûc b. Zeyd el-Huzelî kanalıyla rivayet edilen aşağıdaki hadisi Abdullah b. Ahmed'den nakletmektedir: “ *Şüphesiz Rasûlüllah (sav), ashabını birbirleriyle kardeş ilan etti ve sonra şöyle buyurdu: Ey Ali, sen Ben'im kardeşimsin. Sen'in benim katındaki değer, Musâ'nun nezdinde Harun'ununki gibidir. Ancak benden sonra hiçbir nebi gelmeyecektir. Livâu'l-hamdım sana verilecektir. Benim ve senin ilk çağrılanlardan olacağımızı müjdele ey Ali. Şüphesiz ki sen giydirildiğinde giyecek, çağrıldığında çağrılacak, diriltildiğinde de dirileceksin. Hasan ve Hüseyin de seninle beraber olacak. Öyle ki siz, arşın gölgesinde benimle İbrahim peygamberin arasında duracaksınız. Sonra çağırıcı şöyle*

²¹ el-Ahzab, 33/33.

²² İbn Hişâm, *es-Siretu'n-nebeviyye*, Bağdat 1986, I/505.

seslenecek: Babanız İbrahim ne güzel baba ve kardeşiniz Ali ne güzel kardeş.”²³

İbn Şekîl, altıncı beyitte, Ali'den (as) sonra ehl-i beytten Fâtımatu'z-zehrâ ile Hasan ve Hüseyin'i zikretmektedir. Ayrıca o, Ali (as) sevgisini sıkıntıları giderici olarak tanımlamaktadır. Bu özellik, O'nun, adalet vasfının yanında kendisiyle tanındığı en bariz özelliğidir. Hz. Ali, savaşa, Allah'ın (cc) izni ve en şerefli Resûlünün (sav) çağrısı üzerine, elinde zafer sancağıyla girdi. Bunlar, **Yevmu'l-ba'îr** olarak adlandırdığı **Cemel Savaşı** ile **Nehrevan** ve **Sıffin** olaylarıdır. Haricilerden adalet taraftarları ile anlaşmayı bozanlara nasıl davranmıştır. Kınanma endişesi, O'nu Allah'ın (cc) hükmünü uygulamaktan alıkoymamıştır. İbn Şekîl, muhacirler ile ensârın kardeş ilan edilmeleri olayında Hz. Ali'nin (as) Rasûlüllah'ın (sav) kardeşi olmasını sağlayan sıfatları özetler ve Ali (as) sevgisinde onu kınayacak hiç kimseye kulak asmaz. Çünkü o, Ali'de (as) kusur ve ayıp sayılabilecek hiçbir şey görmemiştir. Bu durumda, Rasûlüllah'ın (sav), “Benim nezdimde Senin değerini, Musa'nın katındaki Harun'un konumudur. Bir farkla ki, benden sonra hiçbir nebi gelmeyecektir.” dediği şahıs hakkında ne diyebilirsin? Burada esas olan şey, imanı, adaleti, takvası ve savaş meydanlarına tezahür eden şecaatiyle Ali (as), hiç kuşkusuz Allah'a (cc) yaklaşmak, O'nun rızasını kazanmak ve Rasûlüllah'ın (sav) tebliğ ettiği Kur'ân yolunda yürümeyi amaçlamıştır.

Matlalı,

Andolsun ki Rahman, Muhammed (sav) âlini tertemiz yaptı

Onlardan günahı uzaklaştırdı ve onların tamamı hidâyete ulaştı

şeklinde olan ve **İbn Şekîl'in Şiirinde Siyak/Bağlam** başlıklı ikinci bölümde ele alacağımdan dolayı burada içeriği hakkında bilgi vermeyi

²³ Selmân b. İbrahim el-Kundûzî, *Muhtasarı Yenâbî'l-meveddeti li-zevî'l-kurbâ fî fezâili Resûlillah (sav) ve ehl-i beyti (as)*, Beyrut 1422/2001, s. 93-94, 'Anî'l-fezâil li-Ahmed, II/633, hadis no: 1131.

uygun bulmadığım fakat konuyla bağlantılı başka bir kasîde daha vardır. İbn Şekil, üçüncü kasidesinde konu olarak ehl-i beyte mersiyeyi esas almasına karşın zımnen Ali (as) hakkındaki ağıtları da içermektedir. İbn Şekil, kasîdesinde şöyle demektedir:

Mülcem'in sağ tarafı felç oldu. Çünkü o, imâmeti imâmla uçurumun kenarına bıraktı.

Vasî ile alay etmeyi Ümeyye'ye gösterdi. Oysa vasînin öldürülmesi onları sevindirmede.

Ümeyye, kılıcın kendisine isâbet etmesini çok istedi. Ey Ümeyye! Eğer yetseydi, sana bir kor tanesi yeterdi.

Onun Bedir gününden dolayı öldürülmesi size şifa mı verdi? Zira şehitlik O'na gizli değildi ki.

Hasan ile Hüseyin'in en şefkatli ve en merhametli dedesinin sevgisinden dolayı, Babalarından sonra (şimdi de) iki torununa ağlıyorum²⁴.

Yukarıdaki şiirde, İbn Şekil'in, Mülcemli suçlunun, halifelîğin en önemli şahsına, Ali'ye (as) el uzatması ve bu eylemiyle imamet kurumunu öndersiz bırakması nedeniyle, sağ elinin felç olması için beddua ettiği anlaşılmaktadır. Daha sonra İbn Şekil, büyük suça; Ali'nin (as) büyük Bedir savaşında, Kureyşli müşriklerin önde gelenlerini öldürmesi sebebiyle Umeyye oğullarında oluşan kin konusuna dönmektedir. İbn Şekil, ﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا، بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزُقُونَ﴾ : “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanma. Bilakis onlar diridirler; Rableri katında rızklara mazhar olmaktadır.”²⁵ âyetini delil göstererek, Ali'nin (as) şehit olduğunu söylemektedir ki bu durum, her âkılın kabul edebileceği bir durumdur. İbn Şekil, sevgisini, Rasûlüllah'ın (sav) bu konudaki tavsiyelerine uyarak O'nun torunları Hasan ve Hüseyin ile babaları Ali (as) için ağlayarak kuvvetlendirmektedir.

²⁴ Ebu'l-Abbas Ahmed b. Şekil el-Endelüsî, s. 66.

²⁵ Âlu İmran, 4/169.

II. BÖLÜM

İbn Şekil'in Şiirinde Bağlam (Belâgat Açısından Değerlendirme)

Mananın doğru belirlenmesinde ve doğru manaya ulaşmada bağlam önemli bir yere sahiptir. Belâgatçılar da konunun ehemmiyetine vâkıftırlar. el-Câhız, (255/840), dinleyicinin düşüncesine uygun olması noktasına dikkat çekerek siyâkın önemi konusunda şöyle demektedir: **“Konuşanın, manaların ölçülerini, mana ile dinleyiciler arasındaki dengeyi ve mukteza-yı halleri bilmesi ve bunlara uygun sözler söylemesi gerekir. Çünkü her makâmın kendisine uygun halleri vardır. Ve kelâmın mana ölçülerine, manaların makamlara ve dinleyicilerin durumları ise söz konusu hallere uygun bir şekilde taksim edilmesi gerekir.”**²⁶

Abdülkahir el-Cürcânî (471/1079), nazm nazariyesinde, manalarının tahlilinde siyâkın etkisi üzerinde çokça durmuştur²⁷. el-Hatib el-Kazvîni (739/1339) ise, el-Câhız'ın görüşlerine “mütেকellimin belâgatına gelince onun fasih olması gerekli olmakla birlikte mukteza-yı hale de mutabık olması şarttır.”²⁸ sözleriyle katıldığını ifâde etmiştir.

Günümüz araştırmacılara gelince onlar, bedî sanatlarının sonuçlarına bakarak ve insanlarda iz bırakacak tarzda cümlelerin birbiriyle girift hale getirilmesiyle edebiyatçının gerçekleştirdiği sanatsal değeri göz önünde bulundurarak siyâka önem vermişlerdir²⁹. Bu konuda Wanders, “*Kelime, her defasında, manayı geçici bir surette sınırlayan bir ortamda bir defa kullanılırken, siyâk, birden fazla manaya delâlet etme kapasitesini taşımasına rağmen kelimeye bunlardan birisinin değerini*

²⁶ Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, thk. Fevzi 'Atvî, I/87-88.

²⁷ Abdülkahir el-Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, thk. Muhammed Reşid Rıza, Beyrut 1978, s. 403.

²⁸ el-Hatib Kazvîni, *el-İzâh fî ulûmi'l-belâğa fî ulûmi'l-meânî; Muhtasarı Telhîsi'l-Miftâh*, thk. Komisyon, I/9.

²⁹ Sina Hamid el-Beyâtî, *el-Binâu'l-fennî li-şî'ri'l-hubbi'l-'uzrî fî'l-'asrî'l-Umevî*, (Doktora tezi), Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1409/1989, s. 54-55.

*takdir eder.*³⁰ şeklinde değerlendirmelerde bulunurken, İbn Şekil, konuşan ile dinleyen yanında muhatabın zamanı ile mekânını dikkate alan gösterge boyutlarını içermesi amacıyla sesle anlamı ilişkilendiren alâkadan yararlanarak siyâka çok önem vermiştir³¹. Onun şiirlerinde, siyakın kapsamında değerlendirilen lafzın tekrarı, icmâl, tafsîl, tezâd ve iktibas gibi belâgat sanatları yer almaktadır.

İbn Şekil'in siyaka önem verdiğini gösteren **Lam Kasidesi**'nde şöyle demektedir:

Andolsun ki Rahman, Muhammed (sav) âlini tertemiz yaptı.

Onlardan günahı uzaklaştırdı ve onların tamamı hidâyete ulaştı

Vasîsini görmeyen bir kavimden dolayı hayrette kaldım. İdare için Hasan'ın babasına "gelin" diye çağrıldıklarında.

Peygamber Muhammed'in ailesi içinde, iddianıza göre, problemleri görecek ve çözecek kimse yok muydu?

Yalan söylediniz. Onların kardeşi içinizdeydi. Amcası, insanların en ileri görüşlü ve en güvenilir olanıydı.

Savaş kızıştığında, Peygamber'in kendisine yardım için çağırdığı kimdi? Kimdi o kahraman?

Hârûn'un Mûsâ yanındaki konumu gibi, Kimdi peygamberin evinde yerinde kalan, adâleti yayan?

Kimdi Muhammed'e arka çıkana yardım eden? Kimdi en uygun ve en yüce olan?

Mûsâ ile Hârûn, Ahmed ile Rıza Ali gibidir, Bir üçüncüsü, aynı fazilete ermiş midir?

Kardeşlik, insanların en hayırlısı, meziyetlerin en güzeli. Sizde bunlardan hangisi var? Bunlara varılacak yolları söyleyin.

³⁰ Wanders, *el-Luğa*, Arapça'ya çev. Abdulhamid ed-Devâhili ve Muhammed el-Kassas, Kahire 1950, s. 231.

³¹ *Ebu'l-Abbas Ahmed b. Şekil el-Endelüsî*, s. 23.

Dördüncüsü. Ve onların beşincisi Mustafa, Davasını onlara tevdi etti ve ayrıntısıyla anlattı.

Kesilmiş ve doğranmış elbisesiyle Ali içlerindedir. “İnsân sûresi”nde O’nun methiyeleri okunmaktadır.

Rütbe olarak ilk dereceyi ben veriyorum. İlk dua eden olduğumdan dolayı kavmim beni kınasa da³².

Kasîde, dîni ve tarihî bir çok olaya işâret emektedir. Örneğin birinci beyitte ﴿ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً ﴾ : “Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.”³³ meâlindeki tathîr âyetine, beşinci beyitte hicret eden, Bedir, Uhud, Hendek, Hudeybiye ve Hayber ve diğer savaşlara katılan ve bu savaşlarda enteresan durumlarla karşı karşıya kalan Hz. Ali ile ilgili olaylara, altıncı beyitte biri, ﴿ وَوَعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأْتَمَمْنَاهَا بِعَشْرِ فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَزْعِينَ لَيْلَةً. وَقَالَ مُوسَى لِأَخِيهِ هَارُونَ: ﴾

﴿ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ ﴾ : “(Bana ibadet etmesi için) Musa’ya otuz gece vade verdik ve ona on gece daha ilâve ettik; böylece Rabbinin tayin ettiği vakit kırk geceyi buldu. Musa, kardeşi Harun’a dedi ki: Kavmimin içinde benim yerime geç, onları ıslah et, bozguncuların yoluna uyma.”³⁴ âyetinde belirtilen Harun’un kardeşi Musa kelîmullaha halifeliği ile diğeri Rasûlüllah’ın, İmam Ali’yi (as) Medîne-i Münevvere’deki işleri yürütmek ve âilesine göz kulak olmak üzere geride bıraktığında irâd buyurduğu { أَنْتَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى } : “Senin benim nazarımdaki konumun Musa’ya göre Harun’unkiyle aynıdır.”³⁵ hadîsine, onuncu beyitte Rasûlüllah’ın (sav), Yemen türü bir elbisenin altına ehl-i beytini toplamasını konu alan “Elbise Hadîsi” hadîsine ve akabindeki beyitte de İmam Ali (as) hakkında nazil olan İnsan Sûresi’ne işâret edilmektedir.

³² Ebu’l-Abbas Ahmed b. Şekil el-Endelüsî, s. 72.

³³ el-Ahzab, 33/33.

³⁴ el-A’raf, 7/142.

³⁵ Muhtasarı Yenâbî’i’l-meveddeti li-zevî’l-kurbâ, s. 138. ve bu sayfanın 2, 4, 5 ve 6 nolu dipnotlar.

Bütün bunlar, şâirin dîni ve târihi alanlarda geniş bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Ayrıca dini metinlere kulak vermeyi alışkanlık hâline getiren okuyucuların bu beklentilerini yerine getirmek ve dini metinle iç içe girmiş olan edebi ürünün işlevselliğın artırmak düşüncesiyle şiirinde mukaddes dîni metinlerden yararlanması, manaca yoğun bir üslubu tercih etmesi ve metin içeriklerinin çeşitliliği onun, dönemin önemli fakihlerine öğrencilik yaptığını göstermektedir. Şiirin etkisini artırmakta kullandığı metotlardan biri, şiirde sıkça yer verdiği ve işaretel etkinin yanında kontekste müzikal bir etki yaratan³⁶ **Kim idi?** lafzının tekrarıdır.

Şiirde söz konusu tekrarlar şöyledir:

Kendisine yardım için Resûlün çağırdığı kim idi?

O kahraman kim idi?

Peygamber'in evinde halife kalan kim idi?

En yüce olan kim idi ?

Muhammed'e arka çıkan kim idi?

Bedî ilminde **terdîd** olarak adlandırılan bu tekrar ile şâir, Emîrül-müminin Ali b. Ebî Talib'in üstünlüğünü daha da artırmayı amaçlamıştır.

İbn Ebi'l-İsba' terdidi, "Mütekellimin cümledeki bir kelimeyi iki farklı manâda kullanmasıdır."³⁷ şeklinde tanımlaktadır.

İcmâl ve **tafsîle** gelince bunlar, sanatçının sanatındaki gücünün kendisinde ortaya çıktığı bağlam ile ilgili sanattır. Zira sanatkârın bu sanatları kullanması, dinleyicilerin ilgisini önce belirli bir noktaya yönlendirmeyi ardından konuyla alakalı ayrıntılı bilgi verme amacına yöneliktir. Belâgatçılar da bu sanatlarla ilgilenmişler, bazıları bunu

³⁶ İzzeddîn Ali es-Sa'îd, *et-Tekrîr beyne'l-musîr ve't-te'sîr*, Beyrut 1407/1986, s. 216-274. İzzeddin konu ile ilgili on sekiz çeşit tekrardan bahsetmektedir.

³⁷ İbnü Ebi'l-İsba' Abdulazîm b. Abdulvahid el-Mısri, *Tahrîru't-tebhîr fî sinaati's-şi ve'n-nesr ve beyânu i'câzi'l-Ku'ân*, thk. Hafnî Muhammed Şeref, II/253.

İcmâl ve Tafsilin Açıklanması³⁸ isimli başlıklar altında ele almışlardır. İbn Şekil de, aynı zamanda bir soru hüviyeti taşıyan *** أما كان في آل النبي محمد *** بزعمتكم من يشهد العقدة والحلا ؟ beytinde **icmâl** ve İmam Ali'nin şahsiyeti ile ilgili ayrıntılara işâret ettiği aşağıdaki beyitlerinde ise **tafsil** sanatına yer verdiği görülmektedir.

Yalan söylediniz. Onların kardeşi içinizdeydi. Amcası, insanların en ileri görüşlüsü ve en güvenilir olanıydı.

Savaş kızıştığında, Peygamber kendisine yardım için çağırdığı kimdi? Kimdi kahraman?

Hârûn'un Mûsâ yanındaki konumu gibi, Kimdi peygamberin evinde yerinde kalan, adâleti yayan?

Kimdi Muhammed'e arka çikana yardım eden? Kimdi en uygun ve en yüce olan?

Mûsâ ile Hârûn, Ahmed ile Rıza Ali gibidir, Bir üçüncüsü, aynı fazilete ermiş midir?

Yukarıdaki örneklerden, İbn Şekil'in, dinleyicilerin konuyu en iyi bir şekilde anlamlarını sağlamak için, bağlama önem verdiğini anlıyoruz.

SONUÇ

1- İmam Ali (as) sevgisinin Endülüs'te âniden ortaya çıkmamıştır. Zira bu sevgi, ilk olarak Mekke-i Mukerreme'de, sınırlamak gerekirse ﴿ وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ ﴾ “En yakın akrabaları uyar”³⁹ âyetin nüzûlü ile başlamıştır. Ali'nin (as) İslâm'ı kabûlde ilklerden olması, Haşim oğullarından müşriklerin kalplerini kin ve hasetle dolmasına ve toplumun, Ali'yi (as) samimi ve içten sevenler, diğeri ise O'ndan kurtulmak için kin besleyenler ve canlarını bu yola adayanlar şeklinde ikiye bölünmesine neden olmuştur.

³⁸ Hâzım b. Muhammed el-Kartacı, *Minhâcu'l-buleğâ ve sirâcu'l-udebâ*, thk. Muhammed el-Habib İbnu'l-Havce, s. 58.

³⁹ eş-Şu'arâ, 26/214.

2- Ehl-i beyt (as) taraftarlarının Endülüs topraklarını erken dönemlerde girişleri, fetih olaylarını gerçekleştiren İslâm ordusu ile Irak ve Yemenli aileler vasıtasıyla olmuştur.

3- Ehl-i beyt (as) taraftarlarının edebî ürünlerinin, günümüz araştırmacılarının elinde olması, bunun, Endülüs toplumunda önemli bir yere sahip olduğuna ve dönemin idarecileri tarafından ehl-i beyt (as) taraftarlarını toptan sürdürdükleri şeklindeki hikâyenin geçersizliğine delâlet ettiği gibi Endülüs kültür tarihçilerin söz konusu çalışmalardan hiç bahsetmemelerinin bu kültüre zarar verdiği şeklindeki iddiaları da geçersiz kılmaktadır. Aynı şekilde bu sonuç, söz konusu tarihçilerin ilmî emânete, disiplinli akademik çalışma şartlarına uymayacak bir şekilde kötü davrandıkları bilgisini de araştırmacılara sunmaktadır.

4- Müslümanların Endülüs hâkimiyeti dönemlerinde, toplumun her katmanında, şairler ve Kral III. Yusuf gibi yöneticiler arasında ehl-i beyt (as) sevgisinin yayılması, bu sevginin derecesine ve kralların ehl-i beyte karşı besledikleri mahabbetin seviyesinin yüceliğine delâlet etmektedir.

5- Ulaştığımız sonuç, neticenin sağlam olduğuna delâlet eden konu, sanat ve tarih türü akademik araştırmalara uygun olduğuna ve bu alanda kalem oynatacak olanların hiçbir şekilde görmezlikten gelemeyecekleri Endülüs kültür sayfalarından birine yeni bir sayfa daha eklediğine delalet eder. Zira herhangi bir toplumda meydana gelen kültürel oluşum, insanlık kültürü ufkunun seviyesini yansıtan bir toplum aynasıdır. Bu nedenle, ilmî emaneti üzerinde taşıyan herhangi bir araştırmacının, bu konuyu görmezlikten gelmemesi elzemdir.

Kaynakça:

Kurân-ı Kerîm, (tenzilun min Hakîmin Hamîd)

Abdulazîz Atik, *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endülüs*, Beyrut 1958.

Ali Muhammed Sellâme, *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endülüs; Tatavvuruh-mevzûâtuh- eşhuru a'lâmuh*, Beyrut 1958.

el-Beyâtî, Sina Hamid, *el-Binâu'l-fennî li-şî'ri'l-hubbi'l-'uzrî fi'l-'asrî'l-Umevî*, (Doktora tezi), Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1409/1989.

el-Câhîz, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-tebyîn*, thk. Fevzî 'Atvî, Beyrut trs.

el-Cürcânî, Abdülkahir, *Delâilü'l-i'câz*, thk: Muhammed Reşîd Rıza, Beyrut 1978.

Dîvanu Melik Gırnata: Yusuf es-Sâlis, thk.: Abdullah Kenûn, Kahire 1965.

İbnu'l-Ebbâr, Ebû Abdullah Muhammed el-Kuzâî el-Belensî, *Düneru's-semt fi haberi's-sibt*, thk.: Abdusselâm el-Hirâs ve Sa'îd Ahmed A'râb, Tatvan 1972.

el-Hamîrî, Muhammed Abdulmun'im, *er-Ravzu'l-mi'târ fi hayri'l-aktâr*, thk.: İhsan Abbas, Lübnan 1984.

İbn Hayr, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbili, *Fihristu mâ-revâhu 'an şuyûhihi*, nşr.: Francisco Codera y Zaidin, Julian Ribera y Tarrago, Beyrut 1399/1979.

İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, Bağdat 1986.

İbnu'l-Ebbâr, *Mu'cemu ashâbı Ebî Ali es-selefî*,

İhsan Abbas, *Te'rîhu'l-edebî'l-Endelüsî asrı siyâdeti Kurtuba*, Beyrut 1975.

İzzeddîn Ali es-Sa'îd, *et-Tekrîr beyne'l-musîr ve't-te'sîr*, Beyrut 1407/1986.

el-Kazvînî el-Hatîb, *el-İzâh fi ulûmi'l-belâğa fi ulûmi'l-meânî; Muhtasaru Telhîsi'l-Miftâh*, thk.: Komisyon, Mısır trs.

- el-Kundûzî, Selmân b. İbrahim, *Muhtasaru Yenâbî‘i‘l-meveddeti li-zevî‘l-kurbâ fî fezâili Resûlillah (sav) ve ehl-i beytîh (as)*, Beyrut 1422/2001.
- el-Mekkî, Muhammed Ali, *et-Teşeyyu‘ fi‘l-Endelüs*, Mukaddime, s. 5, [Birlikte: Düreru’s-semt fî haberi’s-sibt], Mecelletu‘l-ma‘hedu‘l-Mısri li‘d-dirâsâti‘l-İslâmiyye, Mardir, sayı: I-II, yıl: 1954.
- Mucemma‘u’s-sekâfi, *Ebu‘l-Abbas Ahmed b. Şekil el-Endelüsî; şâiru Şerîş*, Ebudabî 1998.
- Muhammed b. Şerife, *Edîbu‘l-Endülüs Ebû Bahr Safvân et-Tecîbî*, ed-Dâru‘l-beyzâ 1320/1999.
- Muhammed Mecid es-Sa‘îd, *eş-Şi‘r fî ‘ahdi‘l-Murabitîn ve‘l-Muvahhidîn*, Bağdat 1980.
- el-Mukrî, Ahmed Muhammed et-Tilemsânî, *Nefhu‘t-tîb*, Beyrut 2004.
- el-Mukrî, *Ezhâru‘r-riyâz fî ahbâri‘l-kâdî İyâz*, thk. Sa‘îd Ahmed A‘râb ve Muhammed b. Tavî et-Tantavî, Mağrib 1980.
- el-Ukeylî, Uhûd Abdulvahid, *el-Ensâku’s-siyâkiyye ‘inde‘bni Şekil el-Endelüsî*, Mecelletu Vâsit li‘l-‘ulûmi‘l-insâniyye, İlmî hakemli dergi, sayı: 9, Şubat 2009.
- Wanders, *el-Luğa*, Arapça’ya çev. Abdulhamid ed-Devâhili ve Muhammed el-Kassas, Kahire 1950.
- ez-Ziriklî, Hayreddin, *el-A‘lâm*, Beyrut 1992.